

Atributinių ir predikatinių junginių su būdvardžiais dažnumas ir struktūra sakytinėje kalboje

LAURA KAMANDULYTĖ-MERFELDIENĖ, INGRIDA BALČIŪNIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas, K. Donelaičio g. 58, LT-44248 Kaunas

El. paštas: l.kamandulyte-merfeldiene@hmf.vdu.lt; i.balciuniene@hmf.vdu.lt

Tyrimo tikslas – remiantis natūralios kalbos analize, aprašyti sintaksinių būdvardžių funkcijų skyrimo kriterijus, aptarti atributinių ir predikatinių junginių su būdvardžiais struktūrą bei dažnumą sakytinėje kalboje. Tyrimo metu taikomas tekstynų lingvistikos metodas. Tyrimo šaltinis – Vytauto Didžiojo universitete sukurtas morfologiškai ir iš dalies sintaksiškai anotuotas 225 000 žodžių Sakytinės lietuvių kalbos tekstynas, apimantis 80 valandų suskaitmenintų ir specialiomis programomis apdorotų garso įrašų.

Raktažodžiai: sintaksinė funkcija, atributas, predikatas, tekstynas, sakytinė kalba

IVADAS

Kalbotyros moksle egzistuoja dvi kalbos analizės galimybės: 1) tirti kalbos struktūrą neatsižvelgiant į jos vartoseną; 2) analizuoti vartotojo kalbos ypatumus išskiriant tam tikrus struktūrinius elementus. Iki šiol daugelis tyrėjų daugiausia dėmesio skyrė kalbos struktūrai ir mažiau – realiai kalbos vartosenai. Šią tyrimo kryptį ypač išplėtojo struktūralizmo atstovai, kurie, sekdami Ferdinandu de Saussure (1916), Noamu Chomsky (1965), svarbiausiu tyrimo objektu laikė kalbos sistemą, tyrė įvairių kalbos lygmenų vienetus, jų ypatybes ir tarpusavio ryšius, tačiau neatsižvelgė į vartojimo ypatumus. Pradėjus daugiau dėmesio skirti sakytinei kalbai, imta teigti, kad kalbos tyrimus reikėtų vykdyti atsižvelgiant į komunikacinę kalbos prigimtį ir realią vartoseną, nes formalus požiūris į kalbą dažnai neatskleidžia tikrųjų jos ypatybių [8; 13; 14].

Nors pastaruoju metu sakytinės kalbos tyrimų gausėja, jie vis dar gana fragmentiški ir stokojantys nuoseklumo. Dėl sakytinės kalbos šaltinių trūkumo analizuoti natūralią, o ypač spontaninę kalbą yra sudėtinga, o kartais – ir neįmanoma. Lietuvių kalbotyroje nuosekliems sakytinės kalbos tyrimams pradžią davė 2006–2008 m. vykdytas LVMSF finansuotas projektas, kurio metu Vytauto Didžiojo universitete buvo sukurtas morfologiškai anotuotas 225 000 žodžių Sakytinės lietuvių kalbos tekstynas, apimantis 80 valandų suskaitmenintų ir specialiomis programomis apdorotų garso įrašų (1). Ši duomenų bazė atvėrė kelią sisteminiams, realia vartoseną pagrįstiems parengtos ir spontaninės sakytinės kalbos tyrimams.

(1) Plačiau apie Sakytinės lietuvių kalbos tekstyno kūrimą skaityti [11; 17].

Reikia paminėti, kad iki šiol atliekamuose tyrimuose daugiausia dėmesio skirta morfologijos ir leksikos ypatybėms. Morfologinis tekstyno anotavimas suteikia galimybę greitai ir efektyviai gauti statistinius rezultatus apie leksemų dažnumą ir gramatinių kategorijų pasiskirstymą [1; 9; 10; 11; 16; 18]. Deja, išskyrus vieną žvalgomąjį nedidelės apimties tyrimą [2], sintaksinės sakininės lietuvių kalbos ypatybės dar nėra tyrinėtos. Dėl laisvos žodžių tvarkos lietuvių kalboje ir specifinių sakininės kalbos ypatybių (nebaigtų pasakymų, minčių šuolių, pertarų, neįprastos žodžių tvarkos) sintaksinis anotavimas yra labai sudėtingas ir šiuo metu atliekamas tik iš dalies (2). 2015 m. gavus Lietuvos mokslo tarybos paramą pagal Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 m. programą (projekto Nr. LIT-9-11), Sakytinės lietuvių kalbos tekстыne buvo sužymėti struktūriniai ir funkciniai pasakymų tipai, nustatyta sintaksinė būdvardžių funkcija ir sudėtinių prijungiamųjų sakinių dėmenų tvarka. Taigi šiuo metu, naudojantis tekstynu, apimančiu daugiausia dialoginę ir spontanišką, neformalaus stiliaus (taip pat parengtą, formalesnę) kalbą, galima atlikti ne tik įvairaus pobūdžio morfologinę, bet ir tam tikrais aspektais sintaksinę sakininės kalbos analizę.

Šio straipsnio objektas yra sintaksinės būdvardžio funkcijos. Straipsnyje aprašomo tyrimo **tikslas** – remiantis natūralios kalbos duomenimis, aprašyti sintaksinių būdvardžių funkcijų skyrimo kriterijus, aptarti atributinių ir predikatinų junginių su būdvardžiais struktūrą bei dažnumą sakininėje kalboje. Tyrimo metu apdorojant ir analizuojant sukaupią medžiagą taikytas tekstynų lingvistikos metodas, kai pasitelkus specialias programas (CHILDES programą ir statistinės analizės paketą CLAN (<http://childes.psy.cmu.edu/>)) [20; 21] buvo atliekami tekstyno kodavimo darbai ir automatinė statistinė duomenų analizė.

SINTAKSINĖS BŪDWARDŽIO FUNKCIJOS

Visose kalbose būdvardžiai turi veiksmožodžio ir daiktavardžio sintaksinių ypatybių ir atlieka pažyminio ir tarinio sintaksines funkcijas [4]. Lietuvių kalbos gramatikose skiriamos trys būdvardžių funkcijos: *atributinė* – pirminė, *predikatinė* (komplementinė) ir *substantyvinė* – antrinė [12; 22; 19; 25]. Pasak Vito Labučio [19], atributiniai junginiai, dar vadinami nusakomojo santykio atributiniais junginiais, žymi daiktą ir drauge jo požymį, ypatybę (*gili upė*). Predikatiniai junginiai žymi ypatybinį požymį, būdingą tam tikro veiksmo ar būsenos metu (*tėvas grįžo piktas*). Substantyvinę funkciją įgyja kai kurie būdvardžiai arba jų įvardžiutinės formos, kurios užima daiktavardžio poziciją ir sakinyje atlieka subjekto arba objekto funkciją. Tokiu atveju modifikuojamąją funkciją turintis būdvardis perima daiktavardžio sintagminę funkciją, pvz., *kaip senieji švilpė, taip jaunieji šoko* [25]. Substantyvinė būdvardžio funkcija lietuvių kalboje labai reta, tačiau būdvardis, perėmęs daiktavardžio funkcijas, lengvai atpažįstamas.

Tradicinėje gramatikoje būdvardžio skyrimas atributui arba predikatui priklauso nuo būdvardžio vietos sakinyje: jei būdvardis eina prieš modifikuojamąjį žodį, jis laikomas atributu (*geras vaikas*), jei po modifikuojamojo žodžio – predikatu (*vaikas geras*) [22; 25].

- (2) Dalinis sintaksinis tekstyno anotavimas atliekamas rankiniu būdu. Nors sintaksinis rašytinės lietuvių kalbos analizatorius jau yra kuriamas, deja, jis nėra tinkamas automatinei natūralios sakininės kalbos analizei dėl sakininei kalbai būdingos neįprastos žodžių tvarkos, minčių šuolių, nutrauktų sakinių, pertarų ir t. t. Tikėtina, kad pirmieji rankiniu būdu atlikto sintaksinio anotavimo darbai duos pradžią technologiniams sprendimams ir tolesniems jau pusiau automatizuotiems sintaksinio sakininės kalbos anotavimo darbams.

Tačiau lietuvių kalboje žodžių tvarka nėra griežta ir labai sugramatinta [19, 107], todėl, analizuojant sakinę kalbą, žodžių tvarkos kriterijus ne visada tinkamas. Spontanineje kalboje dažnai praleidžiami žodžiai, nepasakoma tarinio jungtis, žodžių tvarka varijuoja, pvz., pasakymo *gražūs batai* būdvardį *gražūs*, atsižvelgiant į kontekstą, galima laikyti ir atributu (jei prieš tai buvo klausiama, kokie batai pašnekovui patinka), ir predikatu (jei prieš tai buvo klausiama, kokie yra batai). V. Labutis [19, 97] mini, kad gramatikose aprašomas sintaksės mokslas „tiria pirmiausia kalbos sistemos sakinius, o pasakymu domisi tik tiek, kiek jis atspindi kai kuriuos sakinio bruožus“, todėl analizuojant spontanineje kalbą, kurios pasakymų struktūra dažnai neatitinka idealiojo kalbos sistemos vieneto, žodžių tvarkos kriterijumi remtis sunku.

Šiame straipsnyje remiamasi funkcinio vartosenos modeliu (angl. *usage-based model*), teigiančiu, kad kalbos struktūrą lemia kalbos vartojimas [5; 6; 8; 23; 24], todėl nustatant sintaksinę būdvardžio funkciją atsižvelgiama į jo vartojimo situaciją, kontekstą, pasakymo intonaciją. Sintaksinės sakininėje kalboje vartojamų būdvardžių funkcijos lietuvių kalbotyroje nėra tirtos, todėl čia galime pasiremti tik teoriniais teiginiais, nurodančiais, kad žodžių tvarka – ne visada tinkamas kriterijus. Pavyzdžiui, Jonas Z. Balkevičius [3, 60] teigia, kad būdvardis – vienas tipiškiausių derinamųjų pažyminių, lengvai perkeliama į predikatinę poziciją, kartais net nekeičiant žodžių tvarkos – pakanka intonacinio akcento (pvz., *buvo linksmas vakarėlis*), o predikatinės konstrukcijos komponentu netaupa tie postpoziciniai pažyminiai, kurie į sakinio pabaigą nukeliami be predikatinio akcento – vien tik dėl ekspresijos ir kitų stiliaus motyvų (pvz., *plaukstėsi vėliavos tautinės*) [3, 58]. Į laisvą lietuvių kalbos žodžių tvarką dėmesį atkreipia ir kiti autoriai, pvz., Axelis Holvoetas [15, 91], teigdamas, kad aktualioji skaida gali būti reiškiamą ne tik žodžių tvarka, bet ir intonacija [15, 91], J. Testelecas (2001, žr. [26]), minintis, kad tokio tipo kalbose kaip lietuvių kalba žodžių tvarką dažnai lemia ne tema ir rema, bet teksto tipas ir kitos komunikacinės kategorijos. Reikia paminėti, kad pasirinktas vartojimo konteksto kriterijus neprieštaruja predikatinio ir atributinio požymio skyrimo prigimčiai, kai predikatinio būdvardžiu reiškiami daikto požymiai siejami su laiko tėkme, veikėju, tikrove, o atributiniu – tik su ypatingumu.

ATRIBUTINIŲ IR PREDIKATINIŲ JUNGINIŲ SU BŪDWARDŽIAIS DAŽNUMAS IR STRUKTŪRA

Ankstesnis nedidelės apimties sakininės lietuvių kalbos tyrimas (analizuoti pokalbiai, kurių apimtis 30 976 žodžių; 5 val. įrašų) jau yra atskleidęs, kad sintaksinės būdvardžio funkcijos dažnumas yra nulemtas pokalbio pobūdžio: oficialioje kalboje dažnesni atributiškai vartojami būdvardžiai (jie sudaro 55 %, predikatinę funkciją atliekantys būdvardžiai – 45 %), o spontanineje neoficialioje kalboje vyrauja predikatinę funkciją atliekantys būdvardžiai (jie sudaro 78 %, atributiškai vartojami būdvardžiai – 22 %) [18]. Straipsnyje aprašomo tyrimo metu buvo analizuota maždaug 180 000 žodžių apimanti Sakininės lietuvių kalbos tekstyno dalis (3). Tekstyno analizė atskleidė panašias tendencijas kaip ir anksčiau atliktas tyrimas: nustatyta, kad spontanineje kalboje dažniau vartojami predikatiniai junginiai su būdvardžiais (1, 2, 3 pavyzdys; 54 % tarp visų būdvardžių, iš jų 19 % bevardės giminės atvejų), o viešojoje kalboje, atvirkščiai, vyrauja atributiškai vartojami būdvardžiai (76 %; 4, 5 pavyzdys) (žr. 1 lentelę):

(1) Vat, šiandien **laisva** kaip kartas, rytoj **laisva**, tai biškį ši savaitė **laisvesnė**.

- (3) Straipsnio rengimo metu buvo vykdomi sintaksinio tekstyno anotavimo darbai, todėl tyrimui naudota tik ta tekstyno dalis, kuri jau buvo anotuota sintaksiškai.

(2) Taip viską viską viską su prieskoniais, į vidų trupučiuką su aliejum, tai jinai būna tokia **šlapesnė...**

(3) Anksčiau tai jie iš viso **šlykštūs** būdavo, dabar tai ten tie visokie.

(4) Smiltelės ir Simonaitytės gatvių sankryžoje į **smulkų** incidentą pateko ugniagesių gelbėtojų automobilis... **Pastarasis** važiavo **pagrindine** gatve, o Roveris pylė iš šalutinio kelio.

(5) Mes turime **amžiną** bėdą, visiems mums rašo: per mažai uždirbate iš **taikomųjų** tyrimų.

Pastebėta, kad kuo dažniau vyriškosios ar moteriškosios giminės būdvardžiai sakiniuose atlieka atributinę funkciją, tuo pokalbis yra aiškesnis, konkretesnis ir oficialesnis:

(6) Vakarų Lietuvos verslo kolegijoje vyko **tarptautinė mokslinė metodinė** konferencija apie **regionines** problemas.

(7) Konferencijos dalyvių pranešimuose atsispindėjo žmogiškųjų išteklių, **gamybinio** sektoriaus, technologijų ir gyvenimo kokybės bei **viešųjų** paslaugų aktualijos.

1 lentelė. Būdvardžio funkcijų dažnumas (4)

Sintaksinė funkcija	Spontaniinė šnekamoji kalba	Viešoji kalba
Atributinė funkcija (vyr. g. / mot. g.)	46 %	76 %
Predikatinė funkcija (vyr. g. / mot. g.)	35 %	17 %
Predikatinė funkcija (bevardė g.)	19 %	7 %

Reikia paminėti, kad analizuojant sakininę kalbą ne visada paprasta nustatyti sintaksinę būdvardžio funkciją, o tradiciniais sintaksinių funkcijų nustatymo kriterijais (pagal vietą žodžių junginyje) neretai net neįmanoma remtis. Pavyzdžiui, sakininėje kalboje pasitaiko vienažodžių pasakymų, kuriuose būdvardis vartojamas be derinimo daviklio (5). Tokiu atveju, nustatant sintaksinę būdvardžio funkciją, būtina analizuoti kontekstą: vieną ar net kelis pasakymus prieš pavartotą būdvardį arba po pavartoto būdvardžio, pvz.:

(8) *Pirmas vyras:* Kokį vardą išsirinkot?

Pirmas vyras: Guoda, mergaitė, ane?

Pirmas vyras: Ir ką reiškia?

Antras vyras: Nežinau, kaip šita, ne pagal tai, ką reiškia daugiau, bet pagal tai, kaip skamba.

Pirmas vyras: **Lietuviškas.**

Antras vyras: Daugiau, taip patika (= patiko).

Pirmas vyras: Ai, su pavarde visai nieko.

(9) *Klientė:* Norėjau paklausti, turiu paltuką, norėjau jį išsivalyti, kiek man tai kainuos ir per kiek laiko?

(4) Į lentelę neįtraukta substanyvinė funkcija, nes ją atliekantys būdvardžiai nesudaro net 0,5 % visų būdvardžių.

(5) Darbe kalbant apie žodžius, kurių forma lemia derinamuosius būdvardžio požymius, pasitelkiamas *derinimo daviklio* terminas (angl. *agreement controller*, *agreement trigger*), vartojamas G. Corbett (2006), L. Semėnienės (2003) darbuose. Lietuvių kalbos gramatikose ir kituose darbuose dažniausia kalbama apie būdvardžių derinimą ir žodžių tvarką atributiniuose junginiuose vartojant *pažymimojo žodžio* terminą, tačiau šis terminas neaprepia derinimo predikatinio lygmeniu.

Darbuotoja: Šiltas, šaltas?

Klientė: Eee, vilnonis puspaltis.

Darbuotoja: Su pašiltinimu?

Klientė: Taip.

(10) *Pirmas vyras: Nu, neblogas sakyčiau, kažį kokias (= kokios) kainas (= kainos)?*

Antras vyras: Nedideles (= nedidelės).

Pirmas vyras: Sakai?

Antras vyras: Aha, sakau.

(11) *Moteris: Nu super, gražu. Kurie tau patinka?*

Vyras: Juodi.

V. Labutis *Lietuvių kalbos sintaksėje* [19] tokio tipo pasakymus, kuriuos sudaro atskirą sakinio dalį ar sudėtinio sakinio dėmenį atitinkantis žodis, žodžių junginys ar kita konstrukcija, sąlygiškai vadina nepilnuoju sakiniu. Autorius teigia, kad nepilniesiems sakiniams būdingi du požymiai: sandaros nepilnumas ir stiprus priklausymas nuo konteksto ar situacijos. Šiuos kriterijus atitinka ir minėti vienažodžiai pasakymai, užfiksuoti analizuotame tekстыne. Nors tokių vienažodžių pasakymų, kuriuos sudaro būdvardis be derinimo daviklio, nėra gausu (spontaninėje kalboje 2 % tarp visų pasakymų su būdvardžiais, viešojoje kalboje nesudaro net 1 %; žr. 2 lentelę), apibendrinant juos galima teigti, kad dažniausia tai yra atsakymai į klausimus ir pasakymo papildymai. Vienažodžiuose pasakymuose būdvardis vartojamas be derinimo daviklio, tačiau jį galima numanyti atsižvelgus į kontekstą, leidžiantį nustatyti sintaksinę funkciją pvz., *Kurie tau patinka?* Žali (atributinė funkcija). Pasak V. Labučio [19], dažniausia nepilnąjį sakinį sudaro pažymynys: *O štai dar vienas sidabrinukas. Paskutinis.* Sakytinės lietuvių kalbos tekstyno analizė patvirtino šį teiginį: ir spontaninėje, ir viešojoje kalboje vienažodžiuose pasakymuose būdvardžiai dažniau atlieka atributinę funkciją (viešojoje kalboje jie sudaro 72 %, privačioje – 55 % tarp visų vienažodžių pasakymų, kuriuose būdvardis vartojamas be derinimo daviklio).

2 lentelė. Junginių su būdvardžiais struktūra

Struktūra	Spontaninė šnekamoji kalba	Viešoji kalba
Vienažodžiai pasakymai	2 %	0,02 %
Nepilnos struktūros keliažodžiai junginiai	32 %	7 %
Pilnos struktūros keliažodžiai junginiai	66 %	93 %

Tekstyno duomenų analizė rodo, kad keliažodžiai pasakymai, kuriuose vartojami būdvardžiai, gali būti skiriami į dvi grupes: pilnos struktūros keliažodžiai junginiai (derinimo daviklis vartojamas tame pačiame pasakyme kaip ir būdvardis, pvz., *Man patinka didelį namas*) ir nepilnos struktūros keliažodžiai junginiai (derinimo daviklis nevartojamas tame pačiame pasakyme, pvz., *Bet tu raudono norėjai pirma; Paskutinę paėmei?*) (6). Svarbu paminėti, kad, nors nepilnos struktūros junginiuose būdvardis vartojamas be

(6) *Nepilnos struktūros atributinio junginio* termino, vartojamo šiame darbe, svarbu nepainioti su nepilniaisiais pasakymais, minimais V. Labučio [19]. Šio autoriaus minimi nepilnieji pasakymai darbe atitinka vienažodžius pasakymus.

derinimo daviklio, straipsnyje neatsisakoma sąvokos *junginys*, kadangi derinimo daviklis yra numanomas ir lengvai atkuriamas iš konteksto ar situacijos, o dažniausia būna randamas ir kituose pasakymuose.

Atliktas tyrimas atskleidė, kad nepilna struktūra būdingesnė atributiniams junginiams. Analizuotuose duomenyse 73 % nepilnos struktūros junginių su būdvardžiais yra atributiniai ir 27 % – predikatiniai. Reikia paminėti, kad skaičiuojant nepilnos struktūros predikatinius junginius, bevardės giminės būdvardžiai atskirti į atskirą grupę, nes jie visada vartojami be derinimo daviklio. Taigi į nepilnos struktūros junginių analizę įtraukti tik derinamieji būdvardžiai.

Kaip matyti iš 2 lentelės, derinamųjų būdvardžių vartojimas nepilnos struktūros junginiuose ypač būdingas spontaninei šnekamajai kalbai: čia jie sudaro 32 % tarp visų būdvardžių pavartojimo atvejų (12, 13, 14 pavyzdys). Viešojoje kalboje nepilnos struktūros junginiai su būdvardžiais nėra tokie dažni ir tesudaro 7 % (15, 16, 17 pavyzdys). Galima teigti, kad nepilna junginių su būdvardžiais struktūra būdingesnė dialoginei / poliologinei kalbai, nes vienam pašnekovui paminėjus apibūdinamą daiktą ar reiškinį, kitas jo nekartoja. Viešojoje monologinėje kalboje nepilnos struktūros junginiai reti, įprastai kalbėtojas, apibūdinamas reiškinį ar daiktą, jį įvardija tame pačiame pasakyme. Reikia paminėti, kad viešojoje kalboje užfiksuoti tik atributiniai nepilnos struktūros junginiai. Predikatiniai nepilnos struktūros junginiai su būdvardžiais pastebėti tik dialoginėje spontanineje kalboje (14 pavyzdys).

(12) *Pirma moteris*: Ten yra trisdešimt penki žmonės atskiroj laboratorijoje, kur tiria vynus.

Pirma moteris: Dvejus metus tyrė tą prancūzišką vyną, žodžiu, yra labai sveika kraujagyslėms.

Pirma moteris: Nekalkėja, kaip ten yra, vadinas, dėl krauja [: kraujo] kažkaip sveik (= sveika) ir kažkas dar kažkaip tokio panašaus.

Antra moteris: Mhm, dėl krauja (= kraujo) tai tikrai taip.

Antra moteris: Bet tik **raudoną** dėl krauja (= kraujo).

(13) *Administratorė*: Katedros dėstytojų stažuotes matau, kur jie stažavosi.

Administratorė: Aha, paskui yra...

Administratorė: Ai, bet, matai, nėra, ko gero, visų, bet tiesiog dėstytojai Lietuvos ir užsienio leidiniuose yra paskelbę per penkis šimtus mokslinių straipsnių.

Administratorė: Projektinė veikla ir katedros darbuotojai.

Administratorė: Tai va, žodžiu.

Administratorė: O, o, o ten kiekvieno jų **asmeninį**, tai nežinau, aš tai nežiūrėjau, žinok.

Administratorė: O nuotrauką mes palikom tą pačią.

(14) *Pirma moteris*: Nusipirkom vat auskarus, vat kaip uniforma su Jolanta.

Antra moteris: Tiksliai, gi **vienodi**.

(15) *Studentė*: Žodis pripažinti, tai reiškia sutikti, laikyti esant **teisėta**, veikiantį, galiojantį, turintį kokių ypatybių, užtikrinti, garantuoti, laiduoti.

(16) *Konsultantas*: Kai telefonas suges, pakeisime jį **nauju**.

(17) *Dėstytoja*: Va, va ir keliaujam keliaujam motyvacine piramide nuo **mažiausio** iki **aukščiausio**.

Kaip jau buvo nurodyta 2 lentelėje, įprastai sakytinėje kalboje vartojami keliažodžiai pilnos struktūros junginiai, kuriuose būdvardis pasakomas su derinimo davikliu. Viešojoje kalboje jie sudaro 93 %, o spontanineje šnekamojoje – 66 % tarp visų

būdvardžių pavartojimo atvejų. Trečioje lentelėje matyti, kad pilnos struktūros junginiuose būdvardžiai dažniausia atlieka atributinę funkciją – spontaninėje šnekamojoje kalboje jie apima 54 %, o viešojoje – net 83 % visų pilnos struktūros junginių su būdvardžiais.

3 lentelė. Sintaksinės būdvardžių funkcijos keliažodžiuose pilnos struktūros junginiuose

Funkcija junginyje	Spontaninė šnekamoji kalba	Viešoji kalba
Atributinė	54 %	83 %
Predikatinė	46 %	17 %

Remiantis 3 lentelėje nurodytais rezultatais, galima teigti, kad sakininės kalbos tyrimai patvirtina teiginį, jog pirminė būdvardžio funkcija yra atributinė. Visi atributiniai junginiai tyrimo metu buvo suskirstyti į dvi grupes: junginiai, kuriuose būdvardis vartojamas įprastoje nežymėtoje pozicijoje – prieš derinimo daviklį, ir junginiai, kuriuose būdvardis vartojamas po derinimo daviklio. Teorinėje straipsnio dalyje jau minėta, kad atliekamo tyrimo metu nustatant sintaksinę būdvardžio funkciją remiamasi ne žodžių tvarkos kriterijumi, bet funkcinio vartosenos modeliu, atsižvelgiant į būdvardžio vartojimo situaciją, kontekstą, pasakymo intonaciją. Taigi atributinei funkcijai priskiriami ir būdvardžiai, nukeliami po derinimo daviklio, tačiau, kaip ir neutralioje nežymėtoje pozicijoje vartojamų atributinių būdvardžių atveju, pasakomi be predikatinio akcento ir siejami ne su laiko tėkme, o su ypatybės turėtoju:

(18) Supjausto va taip, pjausto gabaliukais ir nu nekeptą, o tiktai prieskonių prideda ir dar vegetos į *vandenį karštą*, paverda ir išima, ir žinokit, kaip skanu...

(19) Visi kiti buvo iš popieriaus pasidarę ausis tokias, bet kažkaip man labai taip, nu, tokios nykios, tai aš nuo lankelio užsirišau tokį *kaspinę didelį didelį* ir pasistačiau jį lyg ausys, tai labai gerai atrodė.

(20) *Klausimą* turiu tokį vieną *sudėtingą*.

(21) O kita *grupė didelė* žmonių vartojo tuos pačius vaistus, viską darė taip pat, tačiau reguliariai nesportavo.

Reikia paminėti, kad J. Balkevičius [3] pateikia pavyzdžių, kai atributinę funkciją atliekantis būdvardis nukeliamas į sakinio pabaigą, tačiau iš 18, 19 ir 21 pavyzdžio matyti, kad sakininėje kalboje tokia žodžių tvarkos kaita būdinga nebūtinai pasakymo pabaigai. Būdvardžio pavartojimą po derinimo daviklio galima sieti su objekto kaip svarbiausio elemento, o požymio – kaip šalutinio elemento suvokimu.

Ketvirtoje lentelėje matyti, kad atributiniai būdvardžiai, vartojami po derinimo daviklio, sudaro net 19 % tarp visų pilnos struktūros junginiuose vartojamų atributinę funkciją atliekančių būdvardžių spontaninėje šnekamojoje kalboje ir 3 % viešojoje kalboje. Remiantis šiais rezultatais, galima teigti, kad spontaninėje šnekamojoje kalboje, kuri yra neparengta, neapgalvota ir kuriama kalbėjimo metu, neretai linkstama pirmiau įvardyti subjektą ar objektą ir tik po to pasakyti antrinę informaciją – jo ypatybę, o parengtoje viešojoje kalboje pasakymai yra apgalvoti, todėl dažniausia laikomasi nežymėtos žodžių tvarkos. Vadinas, galima teigti, kad spontaninėje kalboje yra labai svarbi teminė-reminė struktūra – dėl stiliaus motyvų ar siekio atkreipti dėmesį pirmiausia pasakoma tema, po to – rema.

4 lentelė. Būdvardžio vieta keliažodžiuose pilnos struktūros junginiuose

Būdvardžio pozicija	Spontaniinė šnekamoji kalba	Viešojo kalba
Atributiniai junginiai		
Būdv. prieš derinimo daviklį	81 %	97 %
Būdv. po derinimo daviklio	19 %	3 %
Predikatiniai junginiai		
Būdv. prieš derinimo daviklį	38 %	32 %
Būdv. po derinimo daviklio	62 %	68 %

Ketvirtoje lentelėje matyti, kad ypač dažnai neišprastoje žymėtoje pozicijoje (prieš derinimo daviklį) vartojami predikatinės funkcijos derinamieji būdvardžiai: spontaniinėje šnekamojoje kalboje 38 %, o viešojoje kalboje 32 % būdvardžių, pavartotų prieš derinimo daviklį, atlieka predikatinę funkciją. Išanalizuoti sakytinės kalbos pavyzdžiai atskleidžia, kad predikatinę funkciją turintis būdvardis prieš derinimo daviklį perkeliamas, kai pasakyme norima akcentuoti ne subjektą ar objektą, bet su būviu susijusią ypatybę:

(22) Ar buvo **girtas vaikas**, nustatys ekspertai vėliau (pranešimas iš TV „Žinių“).

(23) Vat jai vat, **nesveika jina** kažkokia tai yra.

(24) Labai **skaudus daiktas**, jeigu įkrenta į akį.

(25) Bet, o gal yra **geras** tas įrašas?

Predikatinis būdvardis prieš derinimo daviklį dažnai vartojamas siekiant atkreipti dėmesį į apibūdinamo objekto ypatybę įvardijantį žodį, pabrėžti jį. Tokiai aktualiajai skaidai labai svarbi intonacija – būdvardis, atitinkantis remą, pabrėžiamas, akcentuojamas. Iš pateiktų pavyzdžių akivaizdu, kad aktualioji skaida gali būti reiškiamą ne tik žodžių tvarka, bet ir intonacija [15, 91], todėl rema sakytinėje kalboje neretai pasakoma prieš temą. J. Testeleco (2001, žr. [26]) teigimu, tokio tipo kalbose kaip lietuvių kalba žodžių tvarką dažnai lemia ne tema ir rema, bet teksto tipas ir kitos komunikacinės kategorijos. Taigi nors sakytinėje kalboje vyrauja nežymėta predikatinė junginių žodžių tvarka, dėl tam tikrų komunikacinių tikslų neretai jos nesilaikoma.

IŠVADOS

Tyrimo metu naudojantis Sakytinės lietuvių kalbos tekstynu buvo aprašyta atributinių ir predikatinė junginių su būdvardžiais struktūra ir dažnumas bei aptarti sintaksinių būdvardžio funkcijų skyrimo kriterijai. Nustatant sintaksinę būdvardžio funkciją, remtasi vartojimu grindžiamu modeliu ir atsižvelgta į būdvardžio vartojimo situaciją, kontekstą, pasakymo intonaciją.

Tekstyno analizė rodo, kad būdvardžiai gali būti vartojami vienažodžiuose pasakymuose, keliažodžiuose pasakymuose su derinimo davikliu ir keliažodžiuose pasakymuose be derinimo daviklio.

Vienažodžių pasakymų su būdvardžiais sakytinėje kalboje nėra gausu: jie sudaro tik 2 % būdvardžių spontaniinėje šnekamojoje kalboje ir 0,02 % viešojoje kalboje. Analizuojant šiuos būdvardžius ne visada paprasta nustatyti sintaksinę funkciją, o tradiciniais sintaksinių funkcijų nustatymo kriterijais (pagal vietą žodžių junginyje) dažnai net neįmanoma remtis. Tokiu atveju nustatant sintaksinę būdvardžio funkciją, būtina analizuoti kontekstą: vieną ar net kelis pasakymus prieš pavartotą būdvardį arba po pavartoto būdvardžio.

Keliažodžių pasakymų su būdvardžiais analizė rodo, kad būdvardžių vartojimas be derinimo daviklio yra būdingas spontaninei šnekamajai kalbai (32 % visų būdvardžių) ir retesnis viešojoje kalboje (7 %). Tyrimas taip pat atskleidė, kad nepilna struktūra būdingesnė atributiniam junginiam. Analizuotuose duomenyse 73 % nepilnos struktūros junginių su būdvardžiais yra atributiniai ir 27 % – predikatiniai.

Sakytinėje kalboje būdvardžiai dažniausia vartojami keliažodžiuose pasakymuose su derinimo davikliu. Atributiniai būdvardžiai dažniausia pasakomi prieš derinimo daviklį, tačiau net 19 % atributinių būdvardžių spontaninėje šnekamojoje kalboje ir 3 % viešojoje kalboje vartojami žymėtoje pozicijoje po derinimo daviklio. Predikatinių būdvardžių atveju taip pat vyrauja nežymėta aktualioji skaida: predikatiniai būdvardžiai, atitinkantys reimą, dažniausia vartojami po derinimo daviklio – temos, tačiau neretai šios žodžių tvarkos nesilaikoma; siekiant pabrėžti ypatybę, atkreipti dėmesį, būdvardis pasakomas prieš derinimo daviklį: spontaninėje šnekamojoje kalboje tai sudaro net 38 %, o viešojoje kalboje – net 32 % predikatinių būdvardžių pavartojimo atvejų.

Atliktas tyrimas, atskleidęs atributinių ir predikatinių junginių struktūrinius tipus ir dažnumą, leidžia teigti, kad analizuojant natūralią spontaninę kalbą būtina remtis vartosenos kriterijumi ir atsižvelgti į būdvardžio vartojimo kontekstą.

Gauta 2015 12 20
Priimta 2016 09 15

Literatūra

- [1] BALČIŪNIENĖ, Ingrida. Kreipinių forma ir funkcijos šnekamojoje lietuvių kalboje. *Žmogus kalbos erdvėje*, 2010, Nr. 6, p. 375–381.
- [2] BALČIŪNIENĖ, Ingrida; SIMONAVIČIENĖ, Laura. Kiekybinis klausiamųjų šnekamosios lietuvių kalbos pasakymų tyrimas. *Lietuvių kalba*, 2009, Nr. 3 [žiūrėta 2015 11 09]. Prieiga per internetą: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/17>
- [3] BALKEVIČIUS, Jonas. *Lietuvių kalbos predikatinių konstrukcijų sintaksė*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidyklos institutas, 1998. 147 p.
- [4] BHAT, D. N. Shankara. *The Adjectival Category: Criteria for Differentiation and Identification*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Co., 1994. 295 p.
- [5] BYBEE, Joan. *Phonology and Language Use*. Cambridge University Press, 2003. 238 p.
- [6] BYBEE, Joan; HOPPER, Paul. Introduction to Frequency and the Emergence of Linguistic Structure. Iš: *Frequency and the Emergence of Linguistic Structure*. Eds. J. Bybee, P. Hopper. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2001, p. 1–21.
- [7] CROFT, William. *Radical Construction Grammar. Syntactic Theory in Typological Perspective*. Oxford: Oxford University Press, 2001. 448 p.
- [8] CROFT, William; CRUSE, D. Alan. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 356 p.
- [9] DABAŠINSKIENĖ, Ineta. Trumpinimas ir dažnumo poveikis šnekamojoje kalboje. *Darbai ir dienos*, 2008, Nr. 50, p. 109–119.
- [10] DABAŠINSKIENĖ, Ineta. Šnekamosios lietuvių kalbos morfologinės ypatybės. *Acta Linguistica Lithuanica*, 2009, Nr. 60, p. 1–15.
- [11] DABAŠINSKIENĖ, Ineta; KAMANDULYTĖ, Laura. Corpora of Spoken Lithuanian. *Estonian Papers in Applied Linguistics*, 2009, Vol. 5, p. 67–79.
- [12] DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Red. V. Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2005. 744 p.

- [13] GOLDBERG, Adele. *Constructions at Work. The Nature of Generalization in Language*. Oxford: Oxford University Press, 2006. 280 p.
- [14] HAIMAN, John. Introduction. Iš: *Iconicity in Syntax: Proceedings of a Symposium on Iconicity in Syntax*. Ed. J. Haiman. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1985, 402 p.
- [15] HOLVOET, Axel. Aktualiosios skaidos problemos. Iš: *Sintaksinių ryšių tyrimai*. Red. A. Holvoet, A. Judžentis. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2003, p. 79–99.
- [16] KAMANDULYTĖ, Laura. Daiktavardžio paradigmų produktyvumas: skolinių morfologinio įforminimo ir fleksijų variavimo analizė. *Lietuvių kalba*, 2010, Nr. 4 [žiūrėta 2015 11 09]. Prieiga per internetą: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/issue/view/108>
- [17] KAMANDULYTĖ, Laura; SAVICKIENĖ, Ineta. The Corpus of Lithuanian Spoken Language: Methodology and Development. *Human Language Technologies Proceedings*, 2007, p. 127–135.
- [18] KAMANDULYTĖ, Laura; TUŠKEVIČIŪTĖ, Marija. Būdvardžio vartojimo skirtumai sakytinės kalbos registruose. *Darbai ir dienos*, 2008, Nr. 50, p. 91–109.
- [19] LABUTIS, Vitas. *Lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius: Vilniaus universiteto 1-kla, 1998. 392 p.
- [20] MacWHINNEY, Brian. *The CHILDES Project. Tools for Analyzing Talk*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2000.
- [21] MacWHINNEY, Brian; SNOW, Catherine E. The Child Language Data Exchange System: An Update. *Journal of Child Language*, 1990, Vol. 17, p. 457–472.
- [22] PAULAUSKIENĖ, Aldona. *Lietuvių kalbos morfologija*. Paskaitos lituanistams. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų 1-kla, 1994. 430 p.
- [23] TOMASSELO, Michael. The Item-Based Nature of Children's Early Syntactic Development. *Trends in Cognitive Science*, 2000, Vol. 4(4), p. 156–163.
- [24] TOMASSELO, Michael. *Constructing a Language. A Usage-Based Theory of Language Acquisition*. United States of Amerika: Harvard University Press, 2005. 388 p.
- [25] VALECKIENĖ, Adelė. *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998. 415 p.
- [26] VASILIAUSKIENĖ, Virginija. *Lietuvių kalbos žodžių tvarka XVI–XIX a: atributinės frazės*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008. 322 p.

LAURA KAMANDULYTĖ-MERFELDIENĖ, INGRIDA BALČIŪNIENĖ

Frequency and structure of attributive and predicative utterances in spoken Lithuanian

Summary

The paper aims at a description of the distribution and frequency of predicative and attributive adjectives in natural spoken Lithuanian, with the main focus on the identification criteria for adjective syntactic functions and the structure of combinations with predicative and attributive adjectives. The study was based on syntactically annotated data (i. e., 225,000 words; 80 hours of digitalized audio recordings) of the *Corpus of Spoken Lithuanian* (developed at Vytautas Magnus University); a methodology of corpus linguistics was applied.

Following traditional Lithuanian grammar, an adjective may function as either an attribute or a predicate depending on its position in a sentence: if an adjective precedes the agreement controller, then it is considered to be an attribute (e. g., *geras vaikas* 'good child'), while if it is placed after the agreement controller, then it is a predicate (e. g., *vaikas geras* 'child [is] good'). The position of an attribute before the agreement controller and the position of a predicate after the agreement controller are neutral and unmarked; however, presently a different viewpoint is frequently expressed, namely, that the word order of predicative and attributive combinations can be determined by the intentions of communication [3]. Furthermore, the word order is not strict and grammaticalized in the Lithuanian language [19], thus, when analyzing spoken language, the criterion of the word order is not always appropriate. In this work, the functional usage-based model is applied and the syntactic functions of the adjective are determined on the basis of the situation, the context, and the intonation of an utterance.

Results of the study highlighted that adjectives usually appear either in single-word utterances or multi-word utterances with or without the agreement controller. However, adjectives tend to appear in single-word utterances rather rarely: they contain 2% of all adjectives in spontaneous private speech and only 0.02% of all adjectives in public speech. Identification of syntactic functions of those adjectives might be quite complicated, since the traditional criterion (i. e., position in a sentence) is not relevant, and thus the context of the target adjective should be also analyzed. Adjectives that are used in multi-word utterances without the agreement controller tend to be extremely frequent (up to 32% of all adjectives) in spontaneous private speech and much rarer (up to 7%) in public speech.

A comparative analysis of adjectives used in multi-word utterances with vs. without the agreement controller highlighted a tendency that the attributive adjectives tend to be used without the agreement controller. Namely, 73% of all adjectives that were used without the agreement controller functioned as attributives and only 27% of all adjectives were identified as predicative ones.

Generally, adjectives used in multi-word utterances with the agreement controller seem to be the most typical for spoken Lithuanian: they comprise 93% of all adjectives in public speech and 66% of all adjectives in spontaneous private speech. The majority of such attributive adjectives preceded the agreement controller; however, some attributive adjectives followed the agreement controller (19% and 3% of all the attributive adjectives in the spontaneous private speech and in the public speech, respectively). Moreover, predicative adjectives which are used in multi-word utterances and precede the agreement controller were extremely frequent in both spontaneous private and public speech (38 and 32% of all the predicative adjectives, respectively).

The findings of the study highlighted the main tendencies of the distribution and frequency of both attributive and predicative adjectives and lead to the conclusion that the usage-based criterion and the context analysis should be taken into consideration when analyzing the data of natural spontaneous speech.

Keywords: syntactic function, attribute, predicate, corpus, spoken speech